

BİR DİPLOMASİ MERKEZİ OLARAK YENİ ÇAĞ İSTANBUL'U

EMRAH SAFA GÜRKAN*
ÇEVİRİ: ÖYKÜ ÖZER-ABDÜRRAHİM ÖZER

Byzas'ın kurduğu küçük Grek kolonisinin Büyük Konstantin tarafından Konstantinopolis'e dönüştürülmesinden kısa bir süre sonra batıda Roma otoritesinin çökmesi, Konstantinopolis'i medeni dünyanın tek merkezi hâline getirdi. Batılı tarihçilerin gelecekte Bizans İmparatorluğu olarak adlandıracakları devletin başkenti olarak Konstantin'in şehri; tüccarlar, seyyahlar, hacılar, diplomatlar ve türlü işlerde aracılık yapan mutavassıtların akın ettiği bir çekim merkezi oldu. Hem dinî hem de idari bir merkez olmasının yanı sıra, Akdeniz havzasının en büyük şehri de olan ve *caput mundi*, yani "dünyanın başı" sıfatına sahip bu *Nea Roma*, imparatorluk sarayının ona bahşettiği prestijden fazlasıyla istifade etti. Şehrin emperyal görkemi, Ayasofya, Hipodrom ve sayısız ihtişamlı saray ve kiliseye hayran kalan yabancıları âdeta büyülüyor, saray kültürü ve teşrifatı yabancı elçileri derinden etkiliyordu. Özgün kültürü, girift toplumsal yapısı ve Doğu'ya özgü âdetleriyle Yeni Roma ziyaretçilerinde hem şüphe hem de merak uyandırıyor.

Bizanslılar şehrin kendisini diplomatik bir ikna aracı olarak kullanmaktan geri durmadılar. Ne boyut, ne de güzellik, ihtişam ve şatafat bakımından Konstantinopolis'in dengi olabilecek tek bir şehrin bile bulunmadığı "barbar" dünyadan gelen resmî ziyaretçilerin şehirde gezdirilmeleri âdettendi. Zira başkent devasa anıtları, nefis manzarası, müstahkem surları, disiplinli askerleri, işlek limanları ve düzenli toplumsal yapısı zengin ve güçlü bir imparatorluk imajı çiziyordu. Bütün dünyada Bizans'ın şanını arttırmaya yönelik bu imaj çalışması işe yaramış olmalıdır: Yüzyıllar boyunca bu şehre Avrupalıların *Nea Roma*, Slavların *Tsargrad* (Kayser'in Şehri) ve İskandinavlar ile İzlandalıların *Miklagard* (ya da *Mikligardr* or *Micklegart*, Büyük Şehir) demesi boşuna değildir.

Öte yandan, bu güçlü imparatorluk imajını daha da pekiştirerek elçilerde hayranlık uyandırmak için

son derece tafsilatlı saray âdetleri de geliştirilmiştir. Teferruatlı saray teşrifatının ve karmaşık törenlerin yanı sıra ziyaretçiler yaklaştığında imparatorun tahtını yükselten hidrolik düzenek gibi pek çok icatla karşılaşan yabancı elçilerin bu gördüklerinden ne kadar etkilendiklerini tahayyül etmek zor olmasa gerek. Bütün bunlar Bizans'ın emperyal stratejisinin bir parçasıydı.¹ Teşrifat usullerinin henüz X. Yüzyılda *Peri tes Basileou Takseos - De Cerimoniis Aulae Byzantinae*² adlı kitapta belirli bir sisteme oturtulduğu bir sarayda yabancı konukların nasıl ağırlanacağı oldukça mühim bir husustu. Bu kitabın yazarının imparatorun bizzat kendisi olduğunu göz önüne alırsak (en azından tarihçiler böyle zannetmektedir) Bizans başkentinde saray teşrifatına verilen önemi daha rahat anlayabiliriz.

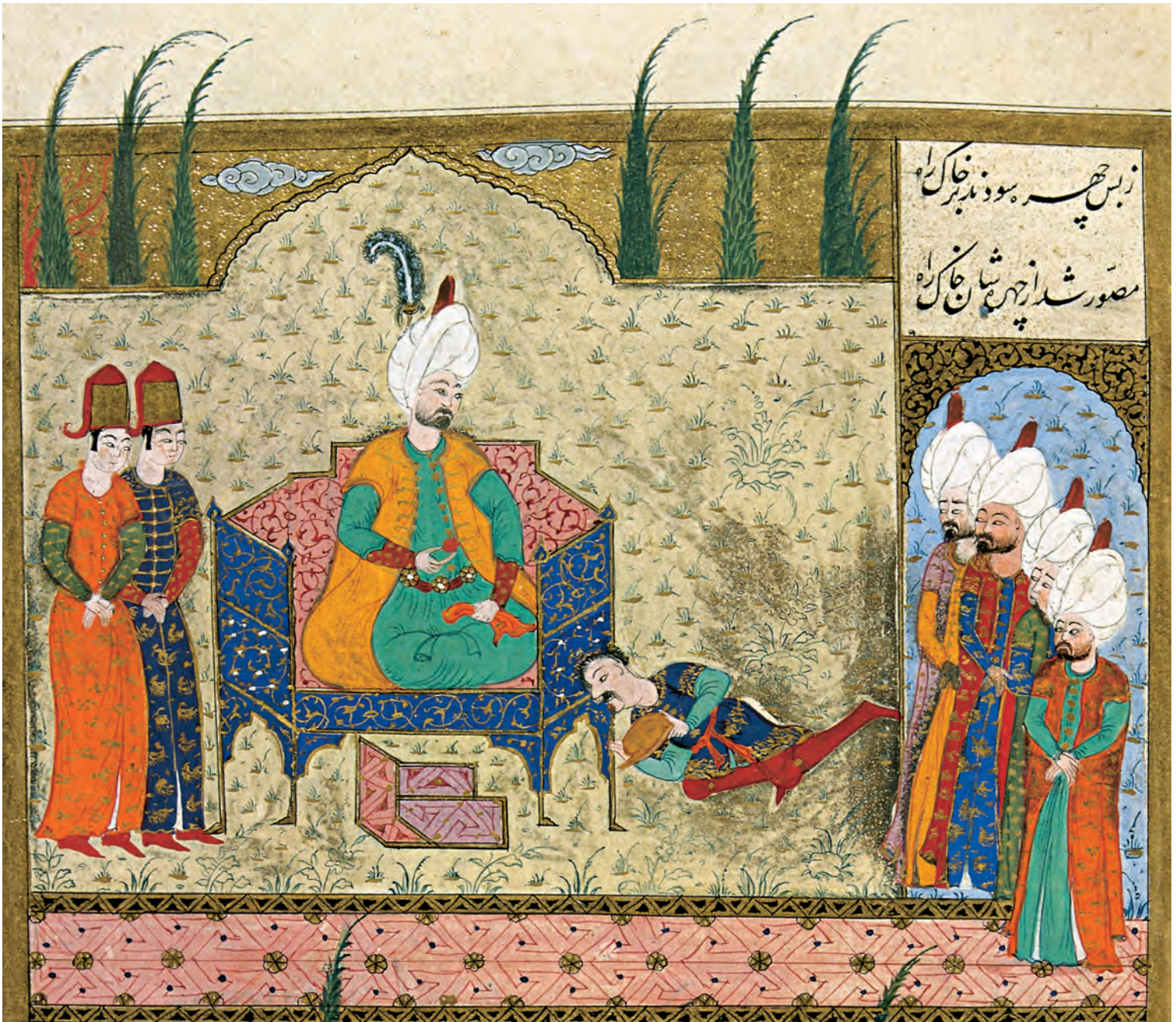
İstanbul'un Roma ve Bizans dönemindeki bu durumu Türklerin eline geçmesinin ardından da sürdü. Şehir gerçek anlamda bir cazibe merkezi hâline gelmişti, ama aynı zamanda önceki dönemlerle kıyaslanmayacak derecede bir diplomasi merkezine de dönüşmüş görünüyordu.

Birbirine paralel iki tarihî gelişme erken dönem başkentlerinin kaderini şekillendirdi. Bir tarafta, idari-bürokratik yapıların yükselişi başkentlere salt hükümdarın ikametgâhı olmaktan öte bir nitelik kazandırdı. Hükümdarın hane halkı yani "kapı"sından gitgide bağımsızlaşan yarı özerk kurumlar sayesinde bu şehirler tedricen merkezleşen devletlerin payitahtları hâline geldi. Buna paralel olarak, XV ve XVI. yüzyıllarda ikamet elçiliklerinin ortaya çıkması ve sürekli diplomasiye geçilmesi bu başkentleri birer diplomasi ve casusluk merkezine dönüştürdü.

1 Edward N. Luttwak, *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, Cambridge and London 2009, s. 124-129.

2 *De Cerimoniis Aulae Byzantinae, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* içinde, ed. J. Reiske, Bonn 1829, s. 679-692.

* İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

1- Kanunî Sultan Süleyman'ın Nemçe (Avusturya) elçisini huzuruna kabulü (Ârifi, Süleymannâme)

Konstantinopolis/İstanbul'un bir diplomasi merkezi olarak ortaya çıkması işte bu çerçevede ele alınmalıdır. Bir tarafta yavaş ama kararlı adımlarla Osmanlı İmparatorluğu, sultan figürünün bir *primus inter pares*ten, yani eşitler arasında birinciden ibaret olduğu ve merkezkaç kuvvetlerin merkezî idarenin kendilerini kontrol edemeyeceğini birçok kez kanıtladığı bir uç beyliğinden, başkentte bulunan profesyonel bir bürokrat kadrosunun idare ettiği merkezî bir devlete dönüşüyordu. İstanbul'un kendisi de bu devlet inşası sürecinin önemli bir parçasıydı. Bu şehrin fethi, ihyası ve iskânı, geleneksel muhalif güçleri bertaraf eden ve akıncı beyleri gibi merkezkaç kuvvetleri merkezî idarenin sıkı denetimi

altına alan Fatih Sultan Mehmed'in özenle hazırladığı bir planın parçasıydı. İstanbul, Osmanlıların yeni başkentiydi ve tıpkı on bir yüzyıl önce Roma imparatorlarına beyaz bir sayfa açtığı gibi, Osmanlı Hanedanı'na da Osmanlı toplumunun geleneksel güç odaklarından kendilerini uzaklaştırmak, yeni bir kuvvet üssü kurmak ve emperyal prestijlerini pekiştirmek fırsatını vermişti. Edirne, sonraki yüzyıllar boyunca zaman zaman saray halkına ev sahipliği yapmaya devam etse de, yeni devletin kalbi İstanbul'da atacak, yani imparatorluk kurumları ve gelişen bürokrasi mekanizması bu şehirde konuşlanacaktı.

Aynı esnada meydana gelen bazı küresel gelişmeler ise sürekli diplomasi ortaya çıkmasına vesile oldu.

2-Kanunî Sultan Süleyman'ın Fransa elçisini huzuruna kabulü (Ârifi, Süleymanname)

Geçmişte hükümdarlar spesifik görevler için birbirlerine gönderdikleri ve görevlerini tamamlar tamamlamaz ülkelerine geri dönen muvakkat elçiler aracılığıyla müzakere ederken, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iki devlet arasında kalıcı diplomatik ilişkilerin ve güvenilir iletişim kanallarının tesisi amacıyla yabancı başkentlere ikamet elçileri gönderilmeye başlandı. Her ne kadar ikamet elçiliklerinin münferit öncülerine XIII. yüzyıl gibi erken bir dönemden itibaren rastlamak mümkünse de, bu elçiliklerin gerçek manada ortaya çıkışı ilk kez Kuzey İtalya'da bulunan Floransa, Milano ve Venedik gibi şehir devletlerinde gerçekleşmiştir. Lodi Barışının (1455) kurduğu hassas diplomatik dengenin sürekli müzakereler yoluyla korunması için başvurulan bu uygulama birkaç on yıl gibi kısa bir sürede bütün Avrupa'ya yayılmıştır.

Konstantinopolis, bu yeni uygulamanın yaygınlaşmasından çok önce, daha Bizans döneminde

3- Kanunî Sultan Süleyman'ın İran elçisini huzuruna kabulü (Ârifi, Süleymanname)

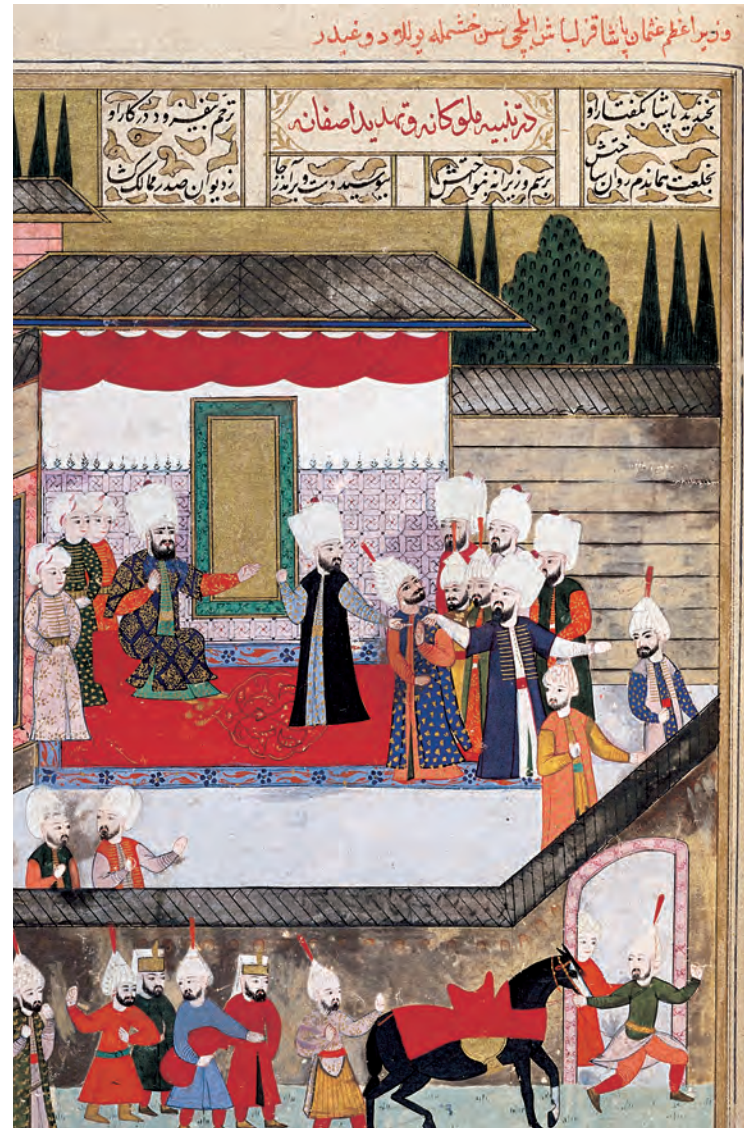
yabancı güçlerin "mukim" temsilcilerine ev sahipliği yapıyordu. Çeşitli ticaret yollarının kesiştiği önemli bir liman şehri olan Konstantinopolis'in hemen karşısında, Haliç'in öte yakasında, Cenevizli bir *podestà*nın yönettiği Galata'da konuşlanan ve genellikle Cenevizli, Venedikli, Floransalı ve Ragusalılardan oluşan büyük bir tüccar cemaati bulunmaktaydı. Osmanlılar şehri fethettiklerinde, Cenevizliler Galata'nın anahtarlarını Osmanlı sultanına vererek zimmî statüsünde onun koruması altına girmekte mahzur görmediler. *Magnifica Communità* şeklinde adlandırılan bu Katolik Latin cemaati, fethi izleyen yüzyıllar boyunca Osmanlı koruması altında varlığını sürdürmeye devam edecekti. Bu cemaatin mensupları Osmanlı tebaası hâline gelirken, diğer yabancılar da uluslararası bir ticaret limanı olan Galata ve Pera'ya akın etmekte gecikmediler. Venedikli tüccarlar gibi daha önce şehir surlarının içinde ticaret yapan bazı Avrupalı

4- II. Selim'in İran elçisini huzuruna kabulü (Şehnâme-i Selim Hân)

tüccarlar da fethi müteakip buraya nakledildiler. Anlaşılan her ne kadar ahitnamelerde belirtilen katı kısıtlamalarla Avrupalı tüccarların şehirdeki varlığını düzenlemiş olsalar da, Osmanlılar bu tüccarları şehre kabul etmenin maddi ve stratejik faydalarını hemen fark etmişlerdi.

Mensup oldukları milletlere göre örgütlenen bu yabancı tüccarlar, cemaatlerini konsolosun başkanlığını yaptığı bir kurul yoluyla idare ediyorlardı. Sürekli diplomasi uygulananmaya başlandığı bu ilk yıllarda elçiler ile yabancı tüccar cemaatlerini temsil eden konsoloslar arasında net bir ayırım olmadığı için Osmanlılar diplomatik ilişkilerini bu konsoloslar vasıtasıyla yürütüyorlardı. Ticaret ve diplomasi arasındaki iç içe geçmiş bir ilişki söz konusuydu zira tüccarlar tarihin kilit noktalarında çok önemli diplomatik roller üstlenmişlerdir. Mesela, 1499-1503 Osmanlı-Venedik Savaşı'nı sona erdiren anlaşmayı imzalayan kişi, İstanbul'a yerleşmiş Venedikli bir tahl

5- Veziriazam Osman Paşa'nın İran elçisini kovması (Lokman, Şehinşahnâme)

tüccarı olan Andrea Gritti idi (Gritti, daha sonra Venedik doğu olacaktır: 1523-1538).³ Gritti'nin çatışmanın her iki tarafındaki bağlantıları olmadan böylesine bir barış müzakere edilemezdi. Benzer bir şekilde, 1578 senesinde İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu arasında düzenli diplomatik ilişkileri tesis eden kişi, bir diplomat değil, William Harborne adında bir tüccardı. Doğu Akdeniz'de ticaret yapmak isteyen bir grup İngiliz tüccarının ücret karşılığında görevlendirdiği Harborne, ilk iş olarak III. Murad'dan Osmanlı topraklarında ticaret yapma izni aldı. Daha sonra ilk daimî İngiliz elçisi olarak atandığında maaşını devletten değil, Doğu Akdeniz Kumpanyası'ndan alacaktı.⁴ Gene de bu iki örnek arasındaki süreçte tüccar ile elçi arasında bir ayırım

³ Gritti'nin diplomatik görevinin detayları için bkz. A. Gritti, *Copialettere*, Biblioteca Nazionale Marciana, Mss. Italiani, VII. 878 (8652).

⁴ S.A. Skilliter, *William Harborne and the Trade with Turkey, 1578-1582: A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations*, Oxford 1977.

ortaya çıkmış olmalıdır; zira bir hizmetkârın efendisi Harborne'den “elçi” olarak bahsetmesi karşısında Fransız elçisinin dehşete düşmesi, yalnızca bir İngiliz elçisine Osmanlı başkentinde iyi muamele edildiğini görmekten duyduğu hayal kırıklığıyla açıklanamaz. Nitekim Fransız elçisi hislerini saklayamayarak şu sözleri söylemiştir: “Ne elçisi? Senin efendin elçi değil, tüccar.”⁵ Harborne, Jacques Savary de Brèves'in düzgün bir elçinin sahip olması gerektiğini düşündüğü özelliklere sahip olmayabilir; ancak onun İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki diplomatik ilişkileri yürüttüğü inkâr edilemez. Üstelik Fransız elçinin ticaret zümreleriyle olan ilişkisinin İngiliz meslektaşınınkinden aşağı kalır yanı da pek yoktu: Marsilya Ticaret Odası, Fransız elçinin yaptığı harcamaların bir kısmını üstlenmişti (1678 yılında yaptığı 52.000 Fransız liralık harcamanın %31'ine denk düşen 16.000 Fransız lirası).⁶

Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa devletleri arasındaki diplomatik ilişkileri tanzim eden ahitnameler (kapitülasyonlar) aynı zamanda yabancı elçilerin İstanbul'daki ikametleriyle ilgili düzenlemeleri de içeriyordu. Bu noktada şu husus hatırdta tutulmalıdır ki; sürekli diplomasi henüz yeni ortaya çıktığı bu süreçte, hükümdarlar yabancı güçlerin temsilcilerinin başkentlerinde ikamet etmesini kabul etmekte ilkin gönülsüz davrandılar. Örneğin, her ne kadar 1455'te Fransa'ya daimî bir elçi göndermiş olsa da, Milano dükü casusluk faaliyetlerinde bulunmaya ve dükalığın iç işlerine karışmaya teşebbüs edeceği korkusuyla başkentinde ikamet edecek bir Fransız elçisine cevaz vermemiştir. Görünüşe göre, Osmanlılar da ilk başta böyle bir endişe taşımışlardır. Venedik balyosunun İstanbul'daki ikamet süresine 1503 ahitnamesiyle bir senelik, 1513 ahitnamesiyle 3 senelik bir sınır koymaları bunun kanıtıdır.⁷ Venedik temsilcilerine karşı duyulan şüphe, Osmanlıları zaman zaman daha katı tedbirler almaya da sevk etmiştir: 1492 yılında Venedik

⁵ Archivio di Stato di Venezia (bundan sonra kısaca ASV olarak anılacak), Senato, Dispacci Costantinopoli (bundan sonra kısaca SDC olarak anılacak), fil. 23, c. 181v (16 Nisan 1586).

⁶ Archives Nationales, B' 377, 1678 tarihli, referans veren Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, çev. M. Ali Kılıçbay ve Enver Özcan, Ankara 1990), c. 2, s. 153, dipnot 32.

⁷ H. Theunissen, “Ottoman-Venetian Diplomacy: the 'Ahd'-names. The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents”, *Electronic Journal of Oriental Studies*, 1998, c. 1, sy. 2, s. 391, 397.

6- İran elçisinin önünden geçen alay-ı hümayun (Lokman, Şehinşâhnâme)

دزگاه معنایه و یار محمدن الممکنه کلان

balyosu Girolamo Marcello, Venedik'e bilgi gönderdiği gerekçesiyle sınır dışı edilmişti.⁸

XV. yüzyıl İstanbul'unda sadece İtalyan tüccar cemaatleri ve onların konsolos/elçileri yaşarken, bir sonraki yüzyılda diğer milletler de onların izinden gidip Osmanlı başkentinde elçilik açmakta gecikmediler. Buna neden olan önemli etmenlerden biri, merkezî idarelerin daha da güçlenmesinin sonucu olarak, çağın gerekliliklerinin üstesinden gelemeyen küçük komşu ülkeleri yutan, daha büyük ve güçlü devletlerin ortaya çıkmasıydı. Böylece bir yanda uluslararası siyasette rol oynayan aktörlerin sayısı azalırken, öte yanda da erken XVI. yüzyılda Akdeniz havzasının her iki tarafında eşi benzeri görülmemiş bir güce kavuşan iki hanedan arasındaki (doğuda Osmanlılar, batıda Habsburglar) emperyal rekabet, diplomasinin daha da önem kazanmasına yol açtı.

Akdeniz ve Avrupa'yı tamamen etkisi altına alan bu rekabet, irili ufaklı bütün devletleri taraf seçmeye ve diplomatik manevralara girişmeye zorladı. Bütün bir XVI. yüzyıl boyunca Avrupa devletleri Osmanlı başkentinde ardı ardına ikamet elçilikleri açtılar. 1535 senesinde İstanbul'a bir ikamet elçisi yollayan Fransa'yı, 1547 senesinde Avusturya Habsburgları ve 1583'te İngiltere takip etti. Hollanda 1612'de, Rusya 1700'de, Polonya, Karlofça Antlaşması'ndan (1699) bir süre sonra, İsveç 1737'de ve Prusya da 1761'de İstanbul'da ikamet elçilikleri açan diğer devletler oldular. İstanbul, sözü edilen mukim elçilerin yanı sıra, geçici görevlerle gönderilen sayısız muvakkat elçiye de ev sahipliği yaptı; bunların bazıları Polonya, İran ve Fas gibi bağımsız devletler tarafından yollanmışken, bazıları da Ragusa, Moldovya, Eflak ve Kırım gibi Osmanlı vasallerini temsil etmekteydiler. Bağımsız devletleri temsil eden diplomatlarla, vasallarının gönderdikleri arasında herhangi bir ayırım gözetmeyerek her ikisine de "ilçi" unvanını layık görmeleri, Osmanlıların imparatorluklarını ve başkentlerini dünyanın merkezi olarak telakki ettiklerinin farklı bir yansımasıdır.

Her ne kadar Avrupalı ikamet elçiliklerin İstanbul'daki aktiviteleri arşiv belgelerinden daha rahat takip edilse de, İslam dünyasından elçiler de Osmanlı başkentini ziyaret etmekteydi. Fetihden sonra Memlük, Akkoyunlu, Karakoyunlu gibi devletlerin temsilcilerinin çeşitli siyasi vesilelerle kente geldikleri bilinmektedir. Bunlara irili ufaklı diğer Müslüman devletleri de katmak mümkün görünmektedir. Bununla beraber

⁸ *Annali Veneti dall'anno 1457 al 1500 del Senatore Domenico Malipiero*, ed. Francesco Longo, Firenze 1843, c. 1, s. 141-142.

7- İran elçisi İbrahim Han'ın sulh için İstanbul'a gelişi (Lokman, Şehinşâhnâme)

عجمدن ایلیچی بر اسیم خان کلد کده

شهبشته سطراره رونو فرود
چو کده کرده بر برج سعدی
ز نایب نیش مهر خشان گنج
سیا مشخ آجم دشان

زیساری

siyasi ağırlığı sebebiyle öncelik, tarih sahnesinden silinmelerine kadar Memlûklerde idi. Memlûklerin Osmanlılar tarafından ortadan kaldırılmasının ardından doğuda siyasi ağırlık Safevîlere kaydı. Safevî elçileri daha II. Bayezid döneminden bu yana Osmanlı payitahtında hayli ilginç seremonilerin hedefi de oldu. İki devlet arasındaki gösteriş ve şaşaa merakı, kalabalık elçilik heyetlerinin İstanbul'a gelişiyle halk arasında da hayli ilgi çekici bir manzaraya yol açıyordu. Tuhaf hediyeleri ve renkli kıyafetleriyle kalabalık bir elçi "ordusu" Osmanlı bürokratlarını sadece ağır masraflar sebebiyle endişelendirmekle kalmıyor, onlara nasıl mukabele edileceği hususunda da uğraştırıyordu. İlginc olan husus, Safevî elçisine de tıpkı Batılı meslektaşları gibi davranılmakta olduğudur. Minyatürlerde de görülebileceği gibi Safevî elçisi padişahın huzuruna çıktığında, koluna giren iki görevli tarafından sultanın önünde eğilmeye zorlanmaktadır. Şüphe yok ki Osmanlı'nın gücünün zirveye ulaştığı çağlarda İstanbul, Batı Akdeniz'den, Orta Asya ve Hint Okyanusu'na, Deşt-i Kıpçak'tan Orta Afrika'ya kadar uzanan geniş bir alandaki irili ufaklı bir sürü Müslüman devletin diplomatik temsilcilerine de geçici süre ev sahipliği yapmıştır. Hatta diplomatik özellik taşımamakla birlikte, Osmanlı idaresine gevşek bağlarla bağlı olan devletlerin temsilcileri de İstanbul'a hayli renk katmış bulunmaktaydı. Zamanla İstanbul kendisi dışındaki Sünnî dünya tarafından kabul gören bir hilafet merkezi vasfını kazanarak ayrı bir siyasi-dinî önemi haiz olacaktı.

Sözün kısası, kalabalık muvakkat elçi heyetlerine ve Avrupalı ikamet elçiliklerine ev sahipliği yapan İstanbul, fetihten kısa bir süre sonra kozmopolit bir diplomasi merkezi hâline geldi. Bu durum doğal olarak devlet tarafından birtakım düzenlemelerin yapılmasına ve tafsilatlı saray âdetlerinin, yerleşmiş diplomasi uygulamalarının ve şehrin Bizans'ın altın çağındaki şanlı geçmişini akla getiren resmî törenlerin ortaya çıkmasına neden oldu.

Avrupa-merkezci tarih yazımı uzun bir süre Osmanlıların Avrupa diplomasisinin bir parçası olmadığını öne sürmüştür. Bu savın doğal bir çıkarsaması da, Osmanlıların kendilerini *pacta sunt servanda* (ahde vefa) ilkesine uymakla yükümlü hissetmedikleridir. Bu sav Osmanlıları, Hristiyan Avrupa'nın karşısında bir "öteki" ve hak hukuk tanımayan Doğulu barbarlar olarak betimleyen yüz yıllık bir gelenekten beslenen argümanlarla da desteklenmiştir. Ne var ki tarihçiler artık bu tür yanlış ifadeleri sorgulamaya başlamışlardır. Osmanlı ve

8- İran elçisi İbrahim Han'ın III. Murad'ın huzuruna çıkıp name ve hediyelerini sunması (Lokman, Şehinşâhnâme)

Avrupa arşivlerinde yapılan çalışmalar Osmanlıların diplomatik yükümlülükleri fazlasıyla ciddiye aldıklarını ve diplomasiyi pek de net olmayan meşru ve makbul sınırları içerisinde hareket etmek için büyük çaba sarf ettiklerini hemen ortaya koyacaktır. Mutavassıtların yabancı diplomatlarla Osmanlı erkânı arasında sürekli mekik dokumalarını açıklayan da işte bu sorumluluk duygusudur. Osmanlı başkentindeki elçiler kendi milletlerine mensup tüccarların ahitnamelerle korunan hakları ihlal edildiğinde, çoğu zaman sorunu ilgili

ahitname hükümlerine, ya da bu tip bir hükmün yokluğunda, gelenek, âdet ve emsallere dayanarak çözebilmekteydiler.

Elçilerin İstanbul'a geliş ve gidişleri bir devlet töreni olduğu kadar halkın da katıldığı bir temaşaya dönüşür, kalabalıklar meraklı gözlerle yabancı diplomatları ve maiyetlerini izlemek için İstanbul sokaklarını doldururdu. Elçiler kendilerinden önce bir haberci göndererek gerekli mercileri durumdan haberdar eder ve şehre girmek için ruhsat talep ederlerdi. Daha

sonra bir süvari alayının eşliğinde, peşlerinde elçilik personeli, kendi milletlerinden tüccarlar ve diğer elçiliklerin temsilcileri olmak suretiyle oldukça görkemli bir şekilde şehre girerlerdi. Şehre bu giriş 1616'da olduğu gibi⁹ aşırı debdebeli bir hâl aldığıında, mağrur İstanbul ahalisini kızdırmaya yeterdi. Öte yandan, Osmanlıların elçilere yaraşır bir kabul töreni düzenlemeyi ihmal etmeleri, elçiler tarafından hakaret olarak algılanabilirdi. Örneğin, bir Osmanlı çavuşu tarafından alelacele sultanın huzuruna çıkarılmak istenen Avusturya elçisi, kendisi gibi itibarlı bir elçiye *ibrâm* ve *terk-i hüürmet* (aşırı ısrar ve saygısızlık) ile muamele edilmemesi gerektiğini belirterek sitem etmiş ve böyle yağmurlu ve çamurlu bir günde âdet olan merasimler icra edilmeden kralın hediyesini Topkapı Sarayı'na götürmeyeceğini belirtmiştir (... bir küşâde günde müretteb alay gûne cem'iyetle varıp hedâyâsı dahi müte'addid kimseler yediyle gidip tantana-i mâlâ-kelâm arz-ı ihtişâm etmek merâsimi).¹⁰

Bu tip törensel anların en mükemmel örnekleri Osmanlı sultanlarının yabancı elçileri huzura kabulleri esnasında görülebilir. Topkapı Sarayı'nın 1520'lerde kapsamlı bir yeniden düzenlemeye tâbi tutulmasının ardından törenlerde, bir taraftan saray teşrifatı ile mimari, diğer taraftan da diplomasi ile emperyal propaganda arasındaki karmaşık ilişkiyi gözler önüne seren birtakım köklü değişikliklere gidilmiştir. Tıpkı Bizanslı selefleri gibi, Osmanlılar da yabancı elçilere Devlet-i Aliyye'nin azametini, görkemini ve mimari ihtişamını göstermek için büyük çaba sarf ederlerdi. Elçilerin Osmanlı sarayındaki ilk deneyimi, kollarına giren iki kişi eşliğinde sarayın avlularından geçerek sultanın huzuruna çıkarılmak olurdu. Huzurda buldukları süre boyunca ayakta durmaya mecbur olan elçilerin sultanla doğrudan iletişim kurmaları da yasaktı.¹¹ Elçiler, sultan için getirdikleri hediyeleri bu ilk görüşmede takdim ederlerdi. Elçi ile maiyetine yine bu görüşmede hilat giydirilirdi. Öncesinde elçilerin Osmanlı erkânı ile yemek de yedikleri bu görüşmede, Osmanlı sultanı ya tahtında sessizce oturur ya da sadece birkaç kelime zikreder, vezirler ise elçinin sultana verilmek üzere beraberinde getirdiği mektubu birbirlerine uzatmak suretiyle sadrazama ulaştırırlardı.

⁹ Adam Werner, *Padişahın Huzurunda: Elçilik Günlüğü, 1616-1618*, çev. Türkis Noyan, İstanbul 2011, s. 58.

¹⁰ Naîmâ, *Târih-i Naîmâ*, nşr. Mehmet İpşirli, Ankara 2007, c. 3, s. 1017.

¹¹ Gülru Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Cambridge and London 1991.

Sultanın hareketsizliğinin, esrarının ve saygı uyandıran sessizliğinin esasını teşkil ettiği böylesine katı bir saray adabının benimsenmesinden maksat, sultanın itibarını pekiştirmektir.¹²

Köklü törenler yabancı diplomatlara mutlak bir hiyerarşiyi empoze etmekteydi. Örneğin, Osmanlı vakanüvisi Na'îmâ, elçiler arasında Fransa elçisine öncelik (*tekaddüm ü tasaddur*) verildiğini, zira Fransız kralının diğer hükümdarlara nazaran daha uzun bir zamandır Osmanlı sultanı ile gönülden bir samimiyet içerisinde dostane bir ilişki sürdürdüğünü kaydeder (hulûs-ı bâl ile dostluk edip mâ-beynde nakz-ı ahd vâki' olmayıp kemâl-i ihlâsda sebt-i kadem olduklarından ötürü).¹³ Dahası 1676 tarihli bir Osmanlı kanunnamesi, törenler sırasında ehl-i İslam elçilerine Hristiyan mevkidaşlarına göre daha çok hürmet edildiğini açıkça ortaya koyar. Buna göre, Müslüman bir elçiyi Divan-ı hümayunun kapısından girdiği anda ayağa kalkarak karşılayan sadrazam ve diğer üst düzey bürokratlar, Hristiyan bir elçi huzura kabul edildiği vakit oturmaya devam ederlerdi. Üstelik sadrazamın Hristiyan elçilerin huzura kabulünden önce abdesthaneye girmesi ve elçi içeri girdikten sonra onu buradan çıkıp kabul etmesi de âdettendi. Ayrıca, Müslüman diplomatlar, nişancının sofrasına otururken, Hristiyan meslektaşları iskemleye otururdu. Müslüman ve Hristiyan diplomatlar yalnızca sadrazamla yedikleri yemek sırasında eşit (*ale's-seviyye*) olurlardı. Diplomatlar arası hiyerarşiyi belirleyen tek etmen din değildi. Yine yukarıda sözü edilen kaynak sarayda Ragusa ve Transilvanya elçilerine yemek verilmediğini ve Transilvanyalı meslektaşının aksine, Ragusa elçisinin sarayı hiç oturmada terk ettiğini kaydeder.¹⁴

Osmanlılar zaman zaman yabancı elçileri etkilemeye çalışmanın ötesinde onlara itina ile hazırlanmış mizansenler yoluyla diplomatik mesajlar da iletirlerdi. Örneğin, 1616'da Avusturya elçisi ve maiyetindekiler, sultanın huzuruna kabul merasimi için geldikleri Topkapı Sarayı'nda, yanlarında Osmanlı askerleri ve birbirlerine zincirlerle bağlı beş İranlı tutsak olmak suretiyle, develere

¹² Pál Fodor, "Sultan, Imperial Council, Grand Vizier: Changes in the Ottoman Ruling Elite and the Formation of the Grand Vizierial *Telhis*", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1994, sy. 47, s. 80; Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial and Power*, s. 102-103; Dariusz Kolodziejczyk, "Semiotics of Behaviour in Early Modern Diplomacy: Polish Embassies in Istanbul and Bahçesaray", *Journal of Early Modern History*, 2003, c. 7, sy. 3-4, s. 245-256.

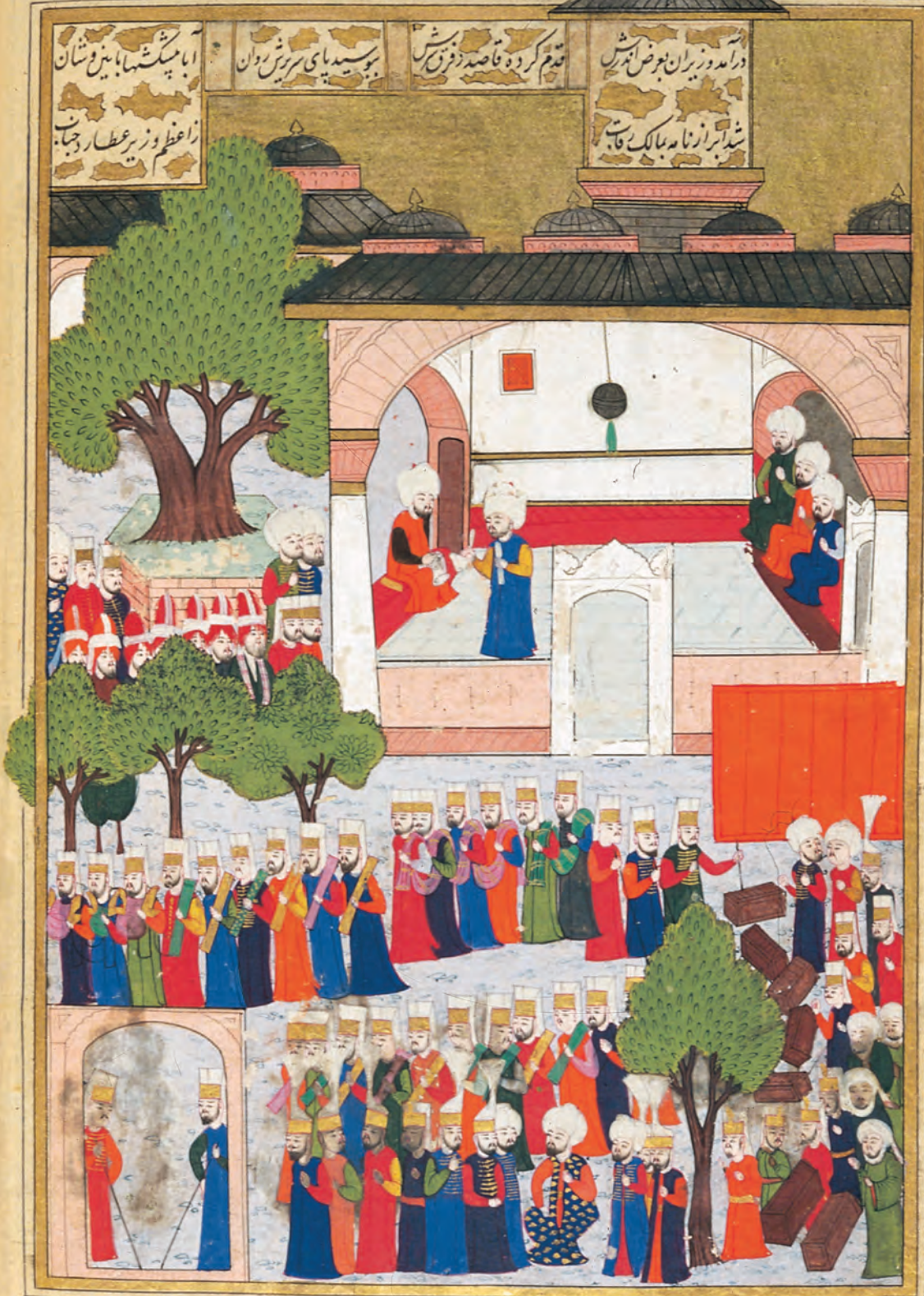
¹³ Na'îmâ, *Tarih*, c. 2, s. 379.

¹⁴ *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi*, haz. Ahmet Arslantürk İstanbul 2012, s. 36-37.

9- III. Murad'ın Fas elçisini kabulü (Lokman, *Şehinşâhnâme*)

وزیر عثمان پاشا کفچه ایکن فرس پادشاه مندن پیشکش ایلدیلدی کلوب

binmiş iki kişinin kocaman davullarla ikinci avluya girdiğini görmüşlerdir. Bunların yanı sıra yüz kadar adam tırmığa benzer değnekler taşımakta ve bunların ucunda üç beş İranlının içleri samanla doldurulmuş kesik başları görülmektedir.¹⁵ Bunların üçüncü avlunun girişi olan Bâbüssaâde'nin solunda yerlerini alması Avusturya heyetini derinden etkilemiş olmalıdır. Bütün bunlardan maksat sadece güç gösterisi yapmak değil, aynı zamanda Avusturya elçisinin, Osmanlı ordusunun gerçekte büyük bir başarısızlık içinde olduğu Doğu cephesinde zaferler kazandığına ikna edilerek kasten yanlış bilgilendirilmesiydi.

Sultanın büyüklüğünün ve cömertliğinin nişanesi olarak misafirleri olan yabancı elçilere ve bunların maiyetlerine inam verilmesi âdettendi. Zira yeniçerilerle özdeşleşen kazan kaldırma geleneğinin sembolik mahiyetinin de açıkça ortaya koyduğu üzere, hükümdarın verdiği yemeği kabul etmek bir tür tabiyet göstergesiydi ve onun hâkimiyetini tanımak anlamına geliyordu. Yabancı diplomasi heyetlerine İstanbul'a gelişi gidışleri de dâhil olmak üzere tüm seyahatleri süresince eşlik eden Osmanlı mihmandarları, yerel mercilerle işbirliği yaparak heyetin konaklaması ve yiyip içmesi için gerekli düzenlemeleri yaparlardı. İstanbul'daki ikametleri boyunca elçi ve maiyetindekilere düzenli olarak yiyecek, yakacak ve hayvan yeminin yanı sıra hediyeler ve masrafları için harcırah verilirdi. Bu tür ödemeler savaş zamanlarında elçiler hapsedildiğinde dahi yapılmaya devam edilirdi.¹⁶

Bir yandan elçilik personelinin güvenliğini sağlamaları, diğer yandan da elçilerin faaliyetlerini yakından takip etmeleri için yabancı elçilerin hizmetine yasakçı adı verilen ve yeniçerilerden oluşan küçük bir birlik verilirdi. Her ne kadar Osmanlı askeri olsalar da, bu yasakçılar koşullar gerektirdiğinde bazı durumları görmezden gelmekten ve hatta zaman zaman elçilerle işbirliği yapmaktan çekinmezlerdi. Zira maaşlarını elçilerden aldıkları gibi, onlardan alacakları iyi bir referans da terfi etmelerini sağlardı.

Elçilerin gidiş gelişleri ve sultanın huzuruna ilk ve son kez kabul edilişleri katı kurallara bağlanmıştı bağlanmasına ama bu teşrifat çılgınlığı buzdağının sadece görünen kısmıydı. Normal şartlarda elçiler sıklıkla

bir araya geldikleri üst düzey Osmanlı idarecileriyle daha rahat bir atmosferde görüşür, sık sık Osmanlı saraylarını ziyaret eder, evinde Osmanlı ekâbirini ağrlar, onlara hediyeler verir ve onlarla beraber çeşitli sosyal aktivitelerde bulunurlardı. Dahası, elçiler Osmanlı Hanedanı'nın başkentte bulunan diğer mensuplarıyla bile temasa geçmekten çekinmezlerdi. Mesela hanedanın kadın mensuplarının Avrupalı diplomatlarla türlü kişisel ilişkileri vardı; yabancı ülkelerdeki mahmillerinin kayrılması için onlardan yardım ister, araçlar vasıtasıyla hediyeler, elbiseler ve sanat eserleri ısmarlarlardı. Şaşırtıcı bir şekilde elçiler, Osmanlı şehzadeleriyle dahi temaslarda bulunur ve bu uğurda bazen sultanı kızdırmayı bile göze alırlardı. Örneğin, Lorenzo Bernardo, kâtibini Şehzade Mehmed'le görüşmek üzere şehzadenin valisi olduğu Manisa'ya göndermek istediğinde, sadrazam, oğlunu kıskanan III. Murad'ın böyle bir hareketi yanlış yorumlayacağını söyleyerek balyosu uyarmıştır. Balyosun, elçilerle Osmanlı şehzadelerinin bu şekilde haberleşmesinin son derece doğal olduğunu, zira geçmişte de bunun örneklerinin bulunduğunu söyleyerek kâtibini Manisa'ya göndermekte ısrarcı olması, Osmanlı başkentinde belirli kural ve âdetler çerçevesinde bir diplomatik geleneğin XVI. yüzyılın sonunda artık yerleştiğini göstermesi bakımından önemlidir. III. Murad ise kendi şehzadeliliği esnasında bu tarz bir haberleşme içerisinde olmadığını söyleyerek balyosun oğluyla temasa geçmesini engellemiştir. Buna karşın Şehzade Mehmed'in İstanbul'daki kâhyası balyosla görüşerek efendisinin kendisinden memnuniyetini iletmıştır.¹⁷ Bu memnuniyet balyosu mutlu etmiş olmalıdır; zira şehzadenin bir gün babasının tahtına geçmesi durumunda, bu memnuniyet önemli diplomatik sonuçlar doğurabilirdi.

Elçiler ara sıra önemli görüşmeler söz konusu olduğunda Pera'daki ikametgâhlarından ayrılıp şehre gitseler de, görüşmelerin çoğunu elçiler ile Osmanlı idarecileri arasında mekik dokuyan elçi kâtipleri ve tercümanları yürütürdü. Pek az istisna dışında bu elçilerin hiçbirinin Türkçeye hâkim olmayışı, Avrupalı elçilerle Osmanlı erkânı arasında günlük diplomasi faaliyetlerinin sürdürülmesinde tercümanların önemini artıran bir etmendi. Osmanlılar gerekli dil becerilerine sahip mühtedileri sarayda Divan-ı hümayun tercümanı olarak görevlendirirken, elçiler de kendi tercümanlarını kullanırlardı. Her ne kadar Venedikliler kendi vatandaşları arasından tercüman yetiştirmeye teşebbüs etmişse de, bu teşebbüs başarısız olacak ve sonuçta

¹⁵ Werner, *Padişahın Huzurunda*, s. 61-2.

¹⁶ ASV, Senato, Archivio Proprio Costantinopoli (bundan sonra kısaca APC şeklinde anılacaktır), fil. 5, c. 177r (1 Ağustos 1551), 197r (1 Eylül 1551). Örneğin zindana atılan Avusturya elçisine verilen para 1551'de günlük 5 akçeden 15 akçeye yükseltilmiştir, zira "elçilerin refahını sağlamak büyük hükümdarların görevi"dir. ASV, APC, fil. 5, c. 212v-213r (22 Eylül 1551).

¹⁷ ASV, SDC, fil. 21, c. 557r-557v (16 Ağustos 1585) ve 599r-600r (30 Ağustos 1585).

elçilerin hizmetindeki tercümanların çoğu İstanbul'un yerli Hristiyan halkı arasından seçilecekti.

Hem yerel hem de imparatorluklar ötesi bağlantılarını kullanan bu tercümanlar, Osmanlı saray adabına ve diplomatik protokole olan aşinalıkları sayesinde günlük diplomasi faaliyetlerinin sürdürülmesine aracılık ederlerdi. Üstelik bunu yaparken sadece diplomasi konusundaki meziyetlerini sergilemekle kalmazlar, aynı zamanda farklı kültürler arasında köprü işlevi görmek ve kendi çıkar ve hedeflerini gözetmek suretiyle girişimciliklerini ortaya koyarlardı. Saray, Edirne'ye taşındığı zaman saray halkı ile birlikte bu şehre giden, Osmanlı idarecileriyle sıradan meseleleri görüşen, elçiliklerle Osmanlı sarayları arasında mekik dokuyan işte hep bu tercümanlardı. Elçilerin Osmanlılarla yaptıkları görüşmelerde tercümanlara o kadar çok iş düşerdi ki, 1585'te Balyos Bernardo, bu görüşmelerde "Başkalarının diliyle konuşmak, başkalarının kulaklarıyla duymak ve başkalarının beyni ile müzakere etmek." zorunda kaldığını kaydetmiştir.¹⁸ Aynı cümleyi iki yıl sonra tekrar eden Bernardo, Fransa elçisinin tercümanının sadrazamı rencide etmemek için elçinin sözlerini birebir tercüme etmediğini yazacaktır; söz konusu tercüman, bir "Türk" ve dolayısıyla da Osmanlı tebaası olduğu için başına bir badire gelmesinden korkmuştur. Tercüman, sadrazamın gazabından kendisini kurtarmıştır kurtarmasına ama Fransa elçisi durumun farkına varır varmaz onu görevinden almıştır.¹⁹

Avrupalı seyyahlar sık sık Galata'nın bir "Frenk kenti" olduğunun altını çizmişler ve modern tarihçiler de bunu tekrar edegelmişlerdir.²⁰ En geniş yerinde yalnızca 750 m genişliğe sahip olmasına rağmen, Haliç, İstanbul ile Galata'yı birbirinden ayırmayı başarıyordu; çünkü iki kıyı arasında bir köprü bulunmuyor ve ulaşım sayıları XVII. yüzyılda 15.000'i bulan perame veya kayıklarla sağlanıyordu.²¹ Bu noktada Galata'da Müslüman nüfusun da bulunduğunu hatırlatmak gerekmektedir. Ayrıca evlerini Haliç'in öte yakasına taşıyanların yanı sıra, İstanbulluların dikkatli gözlerinden uzakta şeytani hazları biraz olsun tatmak isteyen pek çok Müslüman da Galata'ya sık sık uğramaktaydı.

Galata'nın bir "Frenk kenti" niteliklerine sahip olmasında burada Avrupa ülkelerinin elçiliklerinin

10- Sultan III. Murad'ın İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'e İngiltere'ye yardım için büyük bir donanmanın gönderileceğini bildiren mektubunun kopyası, 25 Ekim 1593 (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 71141)

bulunmasının payı büyüktü. Geçici görevlerle İstanbul'a gelen diplomatlar şahıslara ait saray ve evlerde misafir edilirken,²² Avrupalı daimî elçiler şehir surlarının dışında ve Galata'ya bakan tepelerin üzerinde bulunan Pera bağlarında (*vigne di Pera*) kalırlardı. Bu kurala tek istisna, Divanyolu üzerinde bulunan Çemberlitaş yakınlarındaki Elçi Hanı'nda yaşamak zorunda bırakılan

18 ASV, SDC, fil. 22, c. 275r (6 Aralık 1585).

19 ASV, SDC, fil. 25, c. 161v-162r (15 Nisan 1587).

20 Mantran, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, c. 1, s. 71.

21 Mantran, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, c. 1, s. 71.

22 Örneğin 1634 yılında Polonya elçisi Tekfur Sarayı'nda misafir edilmiştir (Naîmâ, *Târih*, c. 2, s. 780). Bundan üç sene sonra Safevî elçisi Davut Paşa Sarayı'nda kalacaktır (Naîmâ, *Târih*, c. 2, s. 857). İstanbul'a 1656'da gelen Hindistan elçisi ise birkaç gün Üsküdar'da, buranın ayanına ait bir evde kaldıktan sonra, suriçinde Koca Siyavuş Paşa Sarayı'na nakledilmiştir (Naîmâ, *Târih*, c. 4, s. 1670-1671).

11- Gürcü Kralı Simeon'a elçi olarak gönderilen Hüseyin Ağa'nın bir vesileyle hünerini göstermesi (Lokman, Şehinşâhnâme)

Avusturya elçisiydi. XVI. yüzyıl İstanbul'unda köle olarak yaşayan Michael Heberer'e göre, Osmanlılar şehir surlarının içinde bulunan Elçi Hanı'nda yaşamaya mecbur ederek, elçiyi sıkı bir denetim altında tutmayı amaçlamaktaydılar.²³ Heberer, muhtemelen söylediklerinde haklıydı; zira çeyrek yüzyıl sonra, sadrazam Avrupalı bütün elçileri, gözetim altında tutmak amacıyla şehir surlarının içinde yaşamaya mecbur bırakacağını söyleyerek tehdit edecekti.²⁴ Geriye kalan

²³ Michael Heberer von Bretten, *Osmanlı'da Bir Köle: Brettenli Michael Heberer'in Anıları: 1585-1588*, çev. Türkiş Noyan, İstanbul 2003, s. 311.

²⁴ Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople: Nation, Identity and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*, Baltimore 2006, s. 26.

Avrupa elçilikleri Pera'da birbirlerine yürüyüş mesafesi kadar yakındı; elçiler Pera'nın sükûnetini Galata'nın hareketliliğine ve kaotik limanına tercih ediyorlardı.

Elçiliklerin birbirlerine yakın olması, elçilikler arası işbirliğini ve iletişimi kolaylaştırıyordu. Venedik ve Fransız elçilikleri arasında gizli bir kapı dahi vardı. Bu kapı her iki ülkenin elçilerinin arasının iyi olduğu zamanlarda, *per consento commune*, yani her iki tarafın rızası ile açık tutulurdu. Ne var ki bu kapının Fransız kâtip ve maslahatgüzarı tarafından kapatıldığı ve balyosun küplere bindiği 1585 yılında iki ülke arasında dostane ilişkilerden söz etmek mümkün değildi.²⁵

²⁵ ASV, SDC, fil. 21, c. 38r (20 Mart 1585).

Elçilikler arasındaki gizli geçitlerin bunda etkisi olsun ya da olmasın, zaman içerisinde diplomat çevrelerinde hayli canlı bir sosyal yaşam teşekkül etti. Elçiler birbirlerini düzenli olarak ziyaret ediyor; kulak misafiri oldukları söylentiler, Osmanlılarla yaptıkları görüşmeler ve dönemin siyasi ve askerî olayları hakkında konuşuyorlardı. Bu buluşmalar, basit akşam yemeklerinden ziyafetlere, doğa sporlarından bahçede yapılan yürüyüşlere kadar çok çeşitli şekillerde gerçekleşiyordu. Bu elçilikler aynı zamanda İstanbul'a gelen üst tabaka Avrupalı ziyaretçilere ev sahipliği de yapmaktaydılar.²⁶

Avrupalı diplomatların oluşturduğu bu sosyal çevre dışlayıcı bir topluluk değildi. Bu grubun Osmanlı halkının geneliyle olan karşılıklı ilişkileri hakkında daha fazla akademik araştırma yapılması ve Avrupa menşeli kaynaklarda anlatılan egzotik hikâyelerle hakikatlerin birbirinden ayrılması gerekmektedir. Ancak elimizde Osmanlı erkânı ile Avrupalı elçilerin sosyal ilişkilerine en azından bazı açılardan ışık tutmak için yeterli bilgi vardır. Dönemin bütün önemli Avrupa şehirlerinde olduğu gibi, İstanbul'da da siyasi ve diplomatik elitlerin birbirleriyle sosyalleşebileceği çok sayıda mekân bulunmaktaydı. İlk olarak, çok sayıda mühtedinin Osmanlı idari ve askerî hiyerarşisinde kritik mevkilerde bulunuyor olması, medeniyetler ve dinler arası sınırları aşan sosyal ilişkilerin kurulmasını kolaylaştırmaktaydı. Örneğin, Kalabriyalı bir İtalyan olan Kaptanıderya Uluç Ali, Venedik balyoslarıyla yaptığı samimi görüşmelerinde hem Türkçeyi hem de ana dili olan İtalyanca'yı kullanmaktaydı.²⁷ Öte yandan onun halefi olan, Avrupalıların Venedikli Hasan (*Hasan Veneziano*) dedikleri Uluç Hasan Paşa, Venedik'te top oynamaya (*palla*) evine gittiği Venedik balyosu Lorenzo Bernardo ile çocukluk arkadaşıydı.²⁸

Bununla birlikte farklı dinlere mensup kişiler arasındaki bu tip sosyalleşmeler sadece Avrupalılar ile mühtedi Osmanlılar arasında gerçekleşmiyordu. Yabancı diplomatlar ile kentin doğuştan Müslüman ahali de düzenli temas hâlindeydi. Bu durum bize Akdeniz havzasını Hristiyanlık ve İslam gibi uzlaşmaz

12- 1582'de İngiltere kraliçesinin gönderdiği saat orgun III. Murad huzurunda nasıl çalıştığının izah edilmesi (Rycaut)

iki zıt bloğa ayırdığı farz edilen kati sınırların aslında ne kadar geçişken olduğunu göstermektedir. Medeniyetler ve dinler arası bariyerlerin aşıldığı bu tür temasların vaka-yı adiyeden olması, yalnızca Erken Modern Dönem İstanbul'unun kozmopolit bir yapıya sahip olduğunu göstermekle kalmaz. Aynı zamanda Osmanlı toplumu ve hatta genel olarak tüm Müslüman toplumlarını, Batı dünyasıyla etkileşimde bulunmak gibi bir kaygısı bulunmayan statik toplumlar olarak sunan oryantalist tarih yazımının da sorgulanmasını sağlar.

Osmanlı ekâbiri Avrupalı elçilerle özel akşam yemeklerinde²⁹ ve av seferlerinde³⁰ düzenli olarak bir araya gelir, Avrupalı elçilerin himayesinde Galata/Pera'da verilen ziyafetlere ve partilere katılır, felsefi sohbetlere ve gündemdeki olaylara, siyasete, dine ve kitaplara dair tartışmalara dâhil olurlardı.³¹ Türkçeye hâkim olan az sayıda elçi dil becerilerini yalnızca Osmanlılarla yaptıkları diplomatik görüşmeler sırasında değil, aynı zamanda farklı dinlere mensup kişilerin oluşturduğu sosyal çevrelerde de kullanırlar ve bu becerileri onlara önemli avantajlar sağlardı. Örneğin, Fransız elçisi François Savary de Brèves, Türkçe bilgisi sayesinde Osmanlı ekâbiriyle önemli arkadaşlıklar kurmuştur. Elçinin Süleymaniye ve Ayasofya'nın "molla"ları diye adlandırdığı

²⁶ A. H. de Groot, *The Ottoman Empire and the Dutch Republic: A History of the Earliest Diplomatic Relations, 1610-1630*, Leiden and Istanbul 1978, s. 199.

²⁷ Emilio Sola Castaño, *Uchalí: El Calabrés Tiñoso, o el mito del corsario muladí en la frontera*, Barcelona 2011, s. 68, 366. Gene de yaşlılık yıllarında Uluç Ali'nin İtalyanca konuşarak kendini ifade etmekte zorlandığını belirtmek gerekir.

²⁸ AGS, E, 1417, fol. 41, 62 ve 109 (1583). ASV, SDC, fil. 30, no. 38'e (20 Ocak 1590) referans veren Antonio Fabris, "Hasan 'il Veneziano' tra Algeria e Costantinopoli", *Quaderni di Studi Arabi*, 1997, sy. 5, s. 52, dipnot 5.

²⁹ ASV, SDC, fil. 23, c. 186r (12 Nisan 1586).

³⁰ de Groot, *The Ottoman Empire*, s. 51-2.

³¹ Dursteler, *Venetians in Constantinople*, s. 178. Ayrıca bkz. ASV, SDC, fil. 57, c. 208r-208v (16 Mayıs 1603); fil. 32, c. 138v (8 Ekim 1590).

birtakım üst düzey ulema ve nişancı gibi Osmanlı bürokratları bunlara örnek gösterilebilir.³²

Avrupalı elçiler ile üst düzey Osmanlı bürokratları arasındaki sosyal münasebetler yalnızca her iki tarafın birbirlerini tanımalarını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda fikir ve bilgi alışverişinde bulunmalarını da mümkün kılmıştır. Bu buluşmalar sadece muhabbet amacı taşımazdı; zaten konuşulanlar da masumane şeyler değildi. Her iki taraf da muhatabından değerli bilgiler edinmeye ve karşılığında da elinden geldiğince az bilgi vermeye çalışırdı. Avrupalı elçilerin bu hedeflerine ulaşmak için çeşitli hilelere başvurdukları da bilinmektedir. Örneğin, Avusturya elçisi Bartholomäus Petz, Türk misafirlerinden bilgi alabilmek için bu tip sosyal münasebetlere özgü samimiyeti kötüye kullanmaktan çekinmezdi. Kendisi, arpa suyunda kişniş kaynatılarak ve tarçın ilave edilerek elde edilen misket şarabı rengindeki alkolsüz içeceğini içerken, Türk misafirleri de ona eşlik etmek zorunda kalır ve gerçek misket şarabını içtiklerinde dilleri çözülürdü.³³ Bilgi edinmek için başvuru bir diğer kullanışlı araç ise paraydı. Her ne kadar Avrupalı elçilerin Osmanlı idarecilerine yardımları ve aracılıkları karşılığında çeşitli hediyeler vermesi yerleşik bir âdettiyse de, makul bir hediye ile rüşvet arasındaki pek de belli olmayan sınır zaman zaman aşıldı.

Bu tür temaslar Osmanlı seçkinlerini belirli bir ölçüde Batı etkisine maruz bırakmaktaydı. Elçiler, siyasi yardımlar karşılığında Osmanlı ekâbirine sık sık hediyeler ve nadir eşyalar verdikleri için, bu elçilerden talep ettikleri hediyelere mercek tutmak, Osmanlıların konu Avrupa sanatı olduğunda nasıl bir zevke sahip olduğunu ortaya koyacaktır. Bu noktada Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki kültürel etkileşimde diplomasinin oynadığı hayati rolü gösteren birkaç örnek vermek isteriz. Piyale Paşa, 1568'de Venedik balyosuna bir org sipariş eder. Venedik kayıtlarına göre, Piyale Paşa bu orgu sadece kendisi için değil, *per servitio anco di quella Mta*, yani Sultan II. Selim'in hizmetine sunulmak üzere de istemiştir. Böylesine talepler diplomatik açıdan o denli büyük bir önemi haizdi ki, sözü edilen orgun güvenli bir şekilde nakli geciktiğinde Venedik Senatosu, Piyale Paşa'yı

³² Viorel Panaite, "A French Ambassador in Istanbul, and his Turkish Manuscript on Western Merchants in the Ottoman Mediterranean (Late 16th and Early 17th Centuries)", *Révue des études sud-est européennes*, 2004, sy. 42, s. 124. De Brèves nişancıyı "Sultan'ın kâtibi" olarak adlandırmıştır.

³³ W. Sahn (ed.), *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, çev. Türkis Noyan, İstanbul 2012, c. 1, s. 252-5.

13- İran elçisinin padişahın huzuruna aslan, gergedan, fil gibi armağanlarla gelmesi (Nâdirî, Şehnâme)

düzenli olarak bilgilendirmekte yarar görecekti.³⁴ Tam da İstanbul'da bir klasik müzik geleneğinin oluşmakta olduğu bu dönemde, Osmanlı saraylarında Batı müziği enstrümanlarının nasıl kullanıldığını bilmek mümkün değildir.³⁵ Fakat Avrupalı diplomatların bu konuda aracılık yapma kapasitesi ortadadır. Osmanlı seçkinlerinin ilgisini çeken yegâne güzel sanat müzik değildi. Bahsedilen tarihten on sene sonra, Venedik balyosunun ricası üzerine Sokullu Mehmed Paşa, köleleri arasında bulunan

³⁴ ASV, Senato, Secreta, Deliberazioni, Constantinopoli, reg. 3, c. 109v (26 Haziran 1568), 116r (24 Ağustos 1568), 118r (18 Eylül 1568), 124r (8 Ocak 1568, m.v.), 151r (5 Şubat 1568, m.v.); reg. 4, c. 7r (21 Mayıs 1569).

³⁵ Cem Behar, "The Ottoman Musical Tradition", *The Cambridge History of Turkey: The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, ed. Suraiya N. Faroqi, Cambridge 2006, c. 3, s. 395.

ressamlardan birini daha sonra geri dönmesi şartıyla azat edecek; fakat ressam sözünü tutmayıp sırta kadem basacaktır. İş başa düşecek, sadrazama bir başka ressam bulmak yeni Venedik balyosuna kalacaktır.³⁶

Diplomatlar Osmanlı İmparatorluğu ve Osmanlılar hakkında kaleme aldıkları metinler yoluyla Avrupa'da "Türk imgesi"nin şekillenmesi sürecinde aktif bir rol oynamışlardır. Geniş bir okuyucu kitlesi bulan seyahatnameler ve anı kitapları dışında, diplomatların düzenli olarak kaleme aldıkları görevlerini özetleyen raporlar da geniş kitlelerle buluşmuştur. Bu tür metinler bir yandan ileride İstanbul'da görev yapacak olan geleceğin diplomatlarını göreve hazırlarken,

³⁶ ASV, SDC, fil. 12, c. 166r (3 Ağustos 1578).

öte yandan da bu diplomatların gözlemleri ışığında Avrupa kamuoyunu Osmanlı'nın siyasi ve askerî kurumları, kültürü ve toplumsal yapısı hakkında bilgilendirmekteydi. Bu tür metinler arasında en etkili olanları 1425'te yürürlüğe giren, bir kanun gereği Venedikli diplomatların yazılı olarak senatoya sunmakla yükümlü oldukları *relazioneler* (çoğ. *relazioni*) idi.³⁷ Her ne kadar sadece senatoda okunmak için yazılmış olsalar da, Avrupalı entelektüeller arasında oldukça popüler olan *relazioni*, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren tekrar tekrar basılmıştır. Bu metinler aynı zamanda modern Avrupa'nın "Doğu" tahayyülünde de silinmez izler bırakmıştır; zira XIX. yüzyılın ilk yarısında derlenip basılmalarının hemen ardından Leopold von Ranke, Joseph von Hammer-Purgstall ve Johann Wilhelm Zinkeisen gibi önde gelen tarihçiler başyapıtlarını yazarken bu metinlerden yoğun olarak istifade edeceklerdir.

Bu tip empresyonist metinlerin dışında, Avrupalı diplomatlar Osmanlı'ya dair hemen her türlü konuda kapsamlı çalışmalar kaleme almış ve Hristiyan Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yoğun bir kültürel aktarımın gerçekleşmesini sağlamışlardır. Aynı zamanda ilk müsteşrikler olan bu diplomatlar zaman içerisinde belirli bir uzmanlık seviyesine ulaşmış ve Osmanlı kültürü konusunda daha sonra Avrupalı bilim adamlarının çalışmalarına da öncülük edecek önemde eserler vermişlerdir. Bu eserler arasında en çığır açıcı olanı Venedik balyosu Giambattista Donado tarafından Osmanlı edebiyatı hakkında kaleme alınan *Della Letteratura de' Turchi*'dir.³⁸ Elçilerin yanı sıra diğer elçilik çalışanları da bu entelektüel üretime katkıda bulunmuşlardır. Erken Şarkiyatçılığın örnekleri arasında elçiliklerde çalışan Avrupalıların kaleme aldığı eserlere de rastlanır.

Bu elçilik çalışanlarından ikisi *Lettere informative* (1746)³⁹

³⁷ 1425 yılından önce de elçiler *relazionelerini* Venedik Senatosu'na sunmakla yükümlüydüler, ancak bu sunumu sözlü olarak da yapabilmekteydiler. "Oratores in reditu dent in nota ea quae sunt utilia dominio" şeklinde hüküm veren 1268 tarihli bir yasaya göre, hükümetin işine yarayacak bazı önemli hususları yazılı olarak arz etmeleri yeterliydi. Armand Baschet, *Les Archives de Venise, Histoire de la Chancellerie Secrète*, Paris 1870, s. 346-347.

³⁸ Venezia 1688; Paolo Preto, *Venezia e i Turchi*, Firenze 1975, s. 351; Mustafa Soykut, *Image of the "Turk" in Italy: A History of the "Other" in Early Modern Europe, 1453-1683*, Berlin 2001, Altıncı Bölüm.

³⁹ Pietro Businello, *Lettere informative delle cose de Turchi riguardo alla religione et al governo civile, militare, politico, et economico*, Biblioteca Universitaria di Padova'da bulunan elyazması. Preto, *Venezia e i Turchi*, s. 442-450.

14- Büyükelçi Cornelis Calkoen'in yenicherilerin çanak yağması sırasında Topkapı Sarayı İkinci Avlusu'ndan geçişleri (14 Eylül 1727) (Vanmour, Pera Müzesi)

adlı eserin yazarı olan balyos kâtibi Pietro Businello ile balyosun oğluna hocalık yapmak için beş sene İstanbul'da kalan Venedikli meşhur filozof Giambattista Toderini'dir. İstanbul'da geçirdiği süre içerisinde Toderini, büyük bir merakla şehrin sahaflarını, kütüphanelerini ve arşivlerini gezmiş, Osmanlı entelektüelleriyle görüşmüş ve Osmanlı kültürü hakkındaki merakını gidermiştir. Bu süreçte edindiği bilgileri ise ülkesine döndükten sonra, Osmanlı edebiyatı hakkında dünya çapında şöhrete ulaşacak *La Letteratura Turchesca*⁴⁰ adlı üç ciltlik eserini kaleme almakta kullanmıştır. Osmanlı tebaasından yabancı elçiliklerde çalışan bazı kişiler de önemli eserler ortaya koymuşlardır. Örneğin, geç XVIII. yüzyıl Osmanlı hükûmeti ile İslam ve Osmanlı hukuku üzerine taksonomik bir çalışma olan yedi ciltlik *Tableau Général de l'Empire Othoman*'i kaleme alan Ignatius Mouradgea

d'Ohsson (Muradcan Tosunyan), İsveç elçiliğinde tercümanlık yapan İstanbullu bir Ermeni Katolığıdır.⁴¹ Ayrıca, yukarıda bahsedilen iki grubun işbirliği içinde kaleme aldığı eserler de mevcuttur. "Venedik balyosunun ikametgâhında 1660 yılı civarlarında Venedikli bir diplomat ile onun tercümanları, Osmanlı nakkaşları ve İtalyan teknik ressamların işbirliğiyle resmedilmiş olan"⁴² *Cicogna Codex 1971* adlı minyatür albümü buna güzel bir

41 Paris (1788-1820). Ayrıca bkz. C. Findley, "Mouradgea D'Ohsson (1740-1807): Liminality and Cosmopolitanism in the Author of the *Tableau Général de l'Empire Othoman*", *The Turkish Studies Association Bulletin*, 1998, c. 22, sy. 1, s. 21-35; Kemal Beydilli, "Ignatius Mouradgea d'Ohsson (Muradcan Tosunyan): Ailesi Hakkında Kayıtlar, "Nizâm-ı Cedîd'e Dâir Lâyihası ve Osmanlı İmparatorluğundaki Siyasi Hayatı", *TD*, 1983-84, sy. 34, s. 247-324.

42 E. Natalie Rothman, "Visualizing a Space of Encounter: Intimacy, Alterity and Trans-Imperial Perspective in an Ottoman-Venetian Miniature Album", *The Journal of Ottoman Studies*, 2012, sy. 40, s. 39-80, özellikle bk. s. 39, 43.

40 Venezia 1787; Preto, *Venezia e i Turchi*, s. 525-533.

15- III. Ahmed'in Büyükelçi Calkoen'i Topkapı Sarayı Arzodası'nda kabulü (Vanmour)

örnektir. Bu tarz eserlerin Avrupa'nın Doğu algısının şekillenmesinde ne denli önemli bir rol oynadığı, özellikle Yakın Çağ'ın başlarında, yani geç XVIII. yüzyılda diğer Avrupa dillerine hızla tercüme edilmelerinden bellidir. Örneğin, *Letteratura Turchesca* yayımlanmasından üç sene sonra Fransızca ve Almancaya, *Tableau Général* ise yayımlanmasından kısa bir süre sonra Rusça dâhil birkaç dile tamamen ya da kısmen tercüme edilerek basılmıştır.

Kısacası İstanbul (Galata/Pera dâhil) Avrupalı diplomatlar ve maiyetleri ile Osmanlı seçkinleri ve İstanbullular arasında bir tür "kentsel buluşma noktası"⁴³ işlevine sahipti. Avrupalıların ülkelerinden getirdikleriyle, nevi şahsına münhasır girift sosyal yapısını ve kozmopolit kültürünü bir araya getiren bu *caput mundi*, bir temas bölgesi, bir etkileşim, alışveriş ve buluşma zemini olarak çok büyük öneme sahipti. Bu medeniyetler ve dinler arası

iletişim sadece Avrupa'nın Doğu algısını belirlemekle kalmıyor, aynı zamanda Osmanlı toplumunu da derinden etkiliyordu. Hiç kuşkusuz diplomasi, denklemdeki öğelerden sadece biriydi; ancak Avrupalı diplomatlarla Osmanlı seçkinleri arasındaki yakın ilişkilerin de gösterdiği gibi oldukça önemli bir öğeydi. Dahası, Avrupalı diplomatların İstanbul'daki varlığı Osmanlılarda Avrupa'da neler olup bittiğine dair derin bir farkındalık yaratmış, etraflarındaki dünyayı algılamalarını sağlayan bir pencere işlevi görmüştür. İstanbul'un bir "diplomasi merkezi" olma mahiyeti Avrupa'da Osmanlı elçiliklerinin bulunmayışını telafi etmiş olmalıdır; bu eksikliğin modern tarih yazımı tarafından Osmanlıların yabancı ülke, toplum ve kültürlerdeki gelişmelere ilgi duymadığı varsayımını desteklemek için kullanıldığını da belirtelim.

Diplomatik sorumluluklarını yerine getirmenin yanı sıra, elçiler İstanbul'daki "milletleri" ile ilgilenmekle de yükümlüydüler. Tebaalarının ticari haklarını

43 Dursteler, *Venetians in Constantinople*, Altıncı Bölüm.

16- Bir elçinin İstanbul'a girişi (Vanmour, Pera Müzesi)

güvenceye almak ve gerekirse onları Osmanlı mercileri karşısında temsil etmek zorundaydılar. Ayrıca, tebaaları arasındaki anlaşmazlıklarda hakemlik yapmak, ticari sözleşmeleri onaylamak, tebaalarından ahitname hükümlerine muğayir bir şekilde köle yapılanları kurtarmak için Osmanlılar nezdinde girişimde bulunmak ve -şayet varsa- seçimle oluşturan bazı kurumlara başkanlık yapmak gibi bir dizi sorumluluğa da sahiptiler. Bu geniş yetkilerin ve sorumlulukların kendi cemaatlerinde merkezî bir konuma yerleştirdiği bu elçiler, aynı zamanda Galata'daki Hristiyan cemaatinin gözünde de çok önemliydiler. Hem kendi, hem de hükümdarlarının şeref ve itibarlarını korumak için pazar ayini gibi dinî törenlere katılmak, ziyafetler vermek, davetler düzenlemek, cemaatlerinin türlü faaliyetlerinde hazır bulunmak ve bu sayede özenle inşa edilmiş bir toplumsal imaj sergilemek zorundaydılar.

Tıpkı diğer Avrupa başkentleri gibi, İstanbul da farklı elçilikler arasındaki güç ve itibar mücadelesine sahne olan bir diplomasi arenasıydı. Temsil etmekle mükellef oldukları hükümdarlarının şeref ve itibarını korumak amacıyla elçiler ve maiyetleri sürekli olarak birbirleriyle rekabet ve münakaşa ediyorlardı. Bu rekabet yalnızca diplomatik ve siyasi amaçlarla Osmanlı saraylarında değil, elçiliklere ev sahipliği yapan Galata/Pera'da da vuku buluyordu. Elçilerin sık sık birbirleriyle çekişmesine neden olan meselelerden biri, şeref ve itibarın savaş ve barış için mazeret olarak gösterilebildiği Yeni Çağ dünyası üzerine düşünürken modern zihinlerimizin çabucak alay konusu yapmaması gereken diplomatik öncelik meselesiydi. Aydınlatıcı olduğu için şu örneğin üzerinde duralım: Osmanlıların İngiliz elçisini aşırı derecede onurlandırması, böyle bir muameleye sadece kendi elçisinin layık olduğunu düşünen Fransa kralını ziyadesiyle rahatsız etmiştir. Bu duruma içerleyen kral, elçisini İstanbul'dan çekecek ve yerine maslahatgüzar olarak elçilik kâtipini bırakacaktır. Fransızların diplomatik öncelik hakkındaki duyarlılıkları kısa bir süre sonra 1585'te yeniden gün yüzüne çıkar. Mesleği ve rütbesi gereği diğer elçilerden daha düşük bir mevkide olmasına karşın, Fransız maslahatgüzar/kâtip diplomatik konumunu güçlendirmek için çeşitli entrikalara başvurmaktan çekinmeyecektir. Bir pazar günü, ayinden bir saat önce, Galata'da bulunan San Francesco Kilisesi'ne gelen kâtip, geleneksel olarak İstanbul'daki en eski elçi statüsündeki Venedik balyosuna ayrılan yere oturmuştur. Balyosun bütün çabalarına rağmen, işi balyosu ve maiyetini adamlarına tehdit ettirmeye kadar götürün inatçı kâtip yerinden kımldamayacaktır. Yeni elçi Jacques Savary de Lancosme de görevine başlar başlamaz ilk iş

17- XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı diplomasisinde ön plana çıkmaya başlayan reisülküttab (Vanmour)

olarak bir yıl önce ciddi bir karmaşaya ve skandala neden olan bu meseleyi kurcalayacaktır. Mesele ancak kilise başpapazının müdahalesiyle çözülebilecektir: Bu iki elçi için “birbirine denk iki tabure” yaptırılarak kilisenin uygun bir yerine yan yana koydurulmuştur. Ne var ki Fransız elçi, balyosu daha değersiz bir tabureye oturtmak için türlü hilelere başvurmaya devam edecektir; besbelli ki Fransız elçinin gözlerini diktiği şey “eşitlik” değildir.⁴⁴ Aynı elçi 1587 yılının Haziran ayında bu kez Avusturya elçisiyle benzer bir mücadeleye girecektir. Avusturya elçisinin taburesi için silahlı çatışma çıkarmaya bile hazır olan elçi, kiliseye 60 silahlı Fransız göndermiş, neyse ki Avusturya elçisi barışçıl bir tavır sergileyerek muhtemel bir skandalın önünü almıştır.⁴⁵ Elçi şansını birkaç hafta sonra tekrar denediğinde, Peralılar, San Francesco Kilisesi'nin kapılarını kilitleyerek Fransız elçiyi çaresizce sokağın ortasında, “yüzlerinden gülücüğü eksik etmeyerek onu izleyen sayısız Türkün ve halkın” gözü önünde, kapıları yumruklar vaziyette bırakacaklardır.⁴⁶ Osmanlıların Peralıların dinî özerkliğine ve San Francesco Kilisesi'nin içişlerine müdahale etmesine yol açabileceği için böylesine

44 ASV, SDC, fil. 21, c. 35r-47r (20 Mart 1585); fil. 23, 150r-151r, 156r-156v (12 Nisan 1586).

45 Sahm (ed.), *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi*, c. 1, s. 407-410; ASV, SDC, fil. 25, c. 534r-534v (5 Ağustos 1587).

46 ASV, SDC, fil. 25, c. 573v-574v (20 Ağustos 1587).

bir davranış düpedüz sorumsuzluktu. Sadrazam Siyavuş Paşa, Fransız elçinin hâlâ vazgeçmediğini ve komşu manastırın camından kiliseye girmeye çalıştığını duyunca, San Francesco Kilisesi'nin kapatılmasını emrederek, Peralıları mabetlerini “ya bir camiye ya da şarap satılan bir meyhaneye” çevirmekle tehdit edecektir. Çok kısa bir süre önce Osmanlıların camiye dönüştürmek üzere⁴⁷ Ortodoks Patrikhanesi'ne⁴⁸ ev sahipliği yapan Pammakaristos Kilisesi'ne el koydukları bir dönemde zikredilmiş olması, bu tehdidin hiç de boş olmadığını gösterir.

Galata'nın ve İstanbul'un sokaklarında dolaşanlar sadece elçiler değildi elbette. Bu elçilerin evlerinde misafir ettikleri kalabalık bir maiyetleri vardı. Kâtipler, yaverler, muhasebeciler, papazlar, hekimler, kâhyalar, tercümanlar ve dil oğlanlarının yanı sıra pek çok başka hizmetkârdan oluşan ve hatta içlerinde Müslüman bir Osmanlı hocasının da bulunduğu bu elçi maiyetlerinden söz ederken Venedikliler Türkçede “aile” manasına gelen *famiglia* sözcüğünü kullanırlardı.⁴⁹ Elçilerin sorumluluklarından biri de aynı çatıyı paylaştıkları “ailelerini”, geleneksel toplumsal disiplin mekanizmalarının işlemediği dinler ve medeniyetler arası sınırların öte yakasındaki bu kozmopolit başkent ahlaki yozluklarından korumaktı. Güncelliğini yitirmeyen meselelerden biri de, elçi maiyetinden kimselerin, özellikle de gençlerin ihtida etmesinin önüne geçmektir. Bu tür din değiştirmelerin Osmanlı mercileri tarafından hevesle desteklendiği doğrudur. Buna karşın, bu tehdidin abartılmaması gerektiğini belirtmekte de fayda vardır. İstanbul gibi kozmopolit ve çok sayıda gayrimüslimin yaşadığı bir şehirde, genç ve deneyimsiz Avrupalıları bekleyen manevi tehlikeler o kadar da çok değildir. Buna karşın elçinin maiyetinden birisinin ihtida etmesi ciddi bir güvenlik zafiyeti oluşturabilirdi. Örneğin, 1564'te *giovane di linguallardan*, yani dil oğlanlarından biri Müslüman olduğunda, ilk iş olarak Osmanlılara, balyosun mektup yazarken kullandığı şifreyi öğretecektir.⁵⁰

47 Venedik elçisinin mektuplarından anlaşıldığı üzere, Osmanlılar Pammakaristos Kilisesi'ne 1587 yılında el koymuşlardır. Ancak kilisenin camiye çevrilmesi 1591 yılını bulmuştur. İran cephesinde kazanılan zaferlerin şerefine, camiye Fethiye Camii adı verilmiştir (Semavi Eyice, “Fethiye Camii”, *DİA*, XII, 459-460.)

48 ASV, SDC, fil. 26, c. 16r-17r (2 Eylül 1587).

49 Dursteler, *Venetians in Constantinople*, Birinci Bölüm.

50 ASV, *Consiglio di Dieci, Lettere Ambasciatori*, b. 3, fol. 55; Christiane Villain-Gandossi, “Les Dépêches Chiffrées de Vettore Bragadin, Baile de Constantinople (12 Juillet 1564 – 15 Juin 1566)”, *Turcica*, 1978, c. 10, s. 77; Maria Pia Pedani, *In Nome del Gran Signore: Inviati Ottomani a Venezia dalla Caduta di Costantinopoli alla Guerra di Candia*, Venezia 1994, s. 42.

18- Fas Emiri Mustafa b. el-Hac Ali el-Kayrani'nin III. Ahmed'e gönderdiği dostluk mektubu, Temmuz 1728 (BOA, C.HR, nr. 9202)

19- Elçi onuruna Divan-ı hümayun'da ziyafet verilmesi (Hörmann-Gemming, Doha, Orientalist Müzesi)

Balyosun memnuniyetsizliğini açıkça ifade etmesine karşın, *Colombina* adlı bu kişi yıllar boyunca Osmanlı idaresinde görev almıştır; hatta 1578’de Osmanlılar onu diplomatik bir görevle Venedik’e göndermeyi bile düşünecekler ve Venediklilerin yoğun itirazları ve öfkeli tepkileriyle karşılaşacaklardır.⁵¹

Manevi tehlikelerin yanı sıra, ahlaki açıdan da tehlikeli durumlar söz konusuydu. Kumardan hırsızlığa, kavga gürültüden cinayete kadar her türlü olay, Osmanlıların elçiliklerin iç işlerine karışmasının önünü açıyor ve bu da Osmanlılar ile Avrupa devletleri arasında çok çeşitli sorunlara ve diplomatik skandallara yol açıyordu. Üstüne üstlük bu tip olaylar yerli halk ile teorik olan sultanın koruması altında olan yabancı elçilik personeli arasında da çeşitli sıkıntılar yaratıyordu.

İstanbul resmî diplomatik faaliyetlerin yanı sıra, gizli diplomatik faaliyetlere de sahne oluyordu. Diplomatik faaliyetlerin başkentlerde casusluk faaliyetlerine yol açması kaçınılmazdır. Fakat İstanbul’u yabancıların istihbarat elde etme ve casus sızdırma girişimleri karşısında diğer başkentlere nazaran daha zayıf kalan birkaç etmen vardı. Bunlardan ilki Osmanlı başkentinde muhbir bulmanın hiç de zor olmayışydı. Avrupalı diplomatlar kritik bilgilere ulaşmak için Osmanlı sarayındaki bağlantılarından, özellikle de imparatorluğun idari ve askerî teşkilatında görevli mühtedilerden istifade ediyorlardı. XVI. yüzyılın sonlarında çok sayıda Venediklinin stratejik idari ve askerî mevkilerde bulunması bu iddianın gerçekliğini ortaya koyar niteliktedir. Balyos, İstanbul’da Venedik tebaası bulmakta hiç zorlanmıyordu: Osmanlı sarayını otuz yıl yöneten Bâbüssaâde Ağası Gazanfer Ağa, Kaptanıderya Uluç Hasan Paşa (*Hasan Veneziano*), bir başka harem ağası olan Zara doğumlu Ömer Ağa, balyosun araçlar yoluyla düzenli olarak temas kurduğu sarayın nüfuzlu kadınları ve beylerbeyilik, sancakbeyliği ve serdarlık gibi kilit mevkilerde bulunan çok sayıda Osmanlı ekâbiri...⁵² İkinci olarak, İstanbul’un kozmopolit dokusu her türlü bilgi alışverişinin kolaylıkla yapılmasını mümkün kılıyordu. Diğer Avrupa başkentlerinden farklı olarak, İstanbul kolay bir hedef, âdeta casusların cirit attığı bir şehirdi. Osmanlılar, bu devasa imparatorluk başkentindeki yabancı ziyaretçiler ile çeşitli etnik ve dinî

⁵¹ ASV, *Consiglio di Dieci, Parti Segrete*, reg. 11, c. 154v (24 Mart 1578), fil. 20, 24 Mart 1578.

⁵² Maria Pia Pedani Fabris, “Veneziani a Costantinopoli alla fine del XVI secolo”, *Quaderni di Studi Arabi*, 1997, c. 15, s. 67-84; Eric Dursteler, *Renegade Women: Gender, Identity, and Boundaries in the Early Modern Mediterranean*, Baltimore 2011.

20- 1732'de İsveç'e elçi olarak giden Mehmed Said Efendi ve maiyeti (Schröder, Pera Müzesi)

cemaatler arasındaki bilgi alışverişini kontrol etmekte hâliyle yetersiz kalıyorlardı. İdari ve ticari bir merkez olan Osmanlı başkenti aynı zamanda bir “istihbarat merkezi”ydi.

Elçiler gizli diplomasi faaliyetlerinin yürütülmesinde önemli rol oynuyorlardı; bunlara *honorable espions*, yani “saygıdeğer casuslar” denmesi boşuna değildi.⁵³ Casusları işe alan, Devlet-i Âlî'nin idari ve askerî teşkilatlarında kilit mevkilerde muhbirler bulan, gerekli ödemeleri yapan, istihbarat toplayıp bunları rapor hâline getirdikten sonra şifreleyen ve kuryeler aracılığıyla hükûmetlerine gönderen, elçilerden başkası değildi. Zaman zaman elçiler, bizzat casusluk da yaparak birbirlerini göz hapsine alırlar ve devlet

sırlarını ele geçirebilmek için sosyal bağlantılarından ve resmî ziyaretlerinden istifade ederlerdi. Dahası, düşmanlarının casusluk faaliyetlerini yakından takip eder ve hükûmetlerini, Avrupa'da istihbarat toplamak için İstanbul'dan ayrılan Osmanlı casuslarından ve diğer Avrupalı güçlerin İstanbul'da istihbarat toplamak için görevlendirdiği ajanlardan haberdar ederlerdi. Son olarak, bu elçiler hükümdarlarının Osmanlı payitahtındaki imajını pekiştirmeye ve Osmanlıların kendi devletleriyle ilgili algılarını manipüle etmeye çalışırlardı. Bu yolla Osmanlı mercilerini kasten yanlış bilgilendirerek, yani dezenformasyon yaparak Osmanlı karar alma sürecine müdahil olurlardı.

İstihbarat ağlarının yönetilmesinde elçilerin son derece önemli oluşu, İstanbul'da ikamet elçileri olmayan Avrupalı güçlerin İstanbul'da casusluk faaliyetleri yürütmediği anlamına gelmemektedir. Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu, Doğu ve Batı Akdeniz arasında

⁵³ Bu terim ilk kez XIV. Louis dönemi Fransa'sında yaşamış bir yazar ve diplomat olan François de Callières tarafından kullanılmıştır. *De la manière de négocier avec les souverains* Amsterdam 1716, s. 50.

seyahat eden mutavassıtların Avrupalı hükümdarlara para karşılığı casusluk yaptıkları çok olmuştur. Bu mutavassıtlardan oluşan istihbarat ağlarının dikkate değer örneklerinden biri, 1560'lardan itibaren İstanbul'da faaliyet göstermeye başlayan İspanyol istihbarat ağıydı. Bu ağı oluşturan Hristiyan tüccarlar ile Donanma-yı Hümayun ve Tersane-i Âmire'de görevli mühtediler sadece Madrid, Messina ve Napoli'ye Osmanlı başkentindeki siyasi ve askerî gelişmeler hakkında düzenli olarak istihbarat vermekle kalmıyorlardı. Bu kişiler aynı zamanda tersanenin ve donanmanın ateşe verilmesi, Osmanlı ekâbirinin rüşvet yoluyla İspanyollara hizmet etmesinin sağlanması ve Osmanlı başkentinde İspanyolların çıkarları doğrultusunda bazı Osmanlı ekâbirine suikast düzenlenmesi gibi pek çok gizli operasyonun da fikir babalarıydı.⁵⁴

Osmanlı başkentinde gerçekleşen çok çeşitli türde resmî, gayriresmî ve gizli bilgi alışverişinin ışığında, Konstantinopolis/İstanbul idari ve ticari bir merkez olduğu kadar, bir diplomasi ve casusluk merkezi olarak da değerlendirilmelidir. Burada yaşayan sayısız diplomatla beraber bu diplomatların maiyetleri ve casusları, şehrin emperyal ihtişamına ve çok kültürlü karakterine katkıda bulunmuşlardır. Bu kişilerin varlığı Pera'ya bir "Frenk kenti" havası verirken, faaliyetleri de Osmanlı İmparatorluğu ile Hristiyan Avrupa arasındaki kültürel farklılıklar arasında bir köprü vazifesi görmüştür.

⁵⁴ Emrah Safa Gürkan, "Espionage in the 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go-betweens and the Ottoman-Habsburg Rivalry", doktora tezi, Georgetown University, 2012, Beşinci Bölüm.